

«Прызнаць Мінск адзіным цэнтрам нацыянальна- дзяржаўнага адраджэння...»

Мінулыя два гады адзначаны шматлікімі юбілеямі, якія прымуслі зноў і зноў вяртацца да праблем айчыннай гісторыі. 70 гадоў вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў і 70-годдзе Вялікай Перамогі сталі знакавымі вехамі, што прадэманстравалі моц гістарычнай памяці нашага народа. І на гэтым велічным фоне амаль незаўважаным прайшоў яшчэ адзін юбілей – 90-годдзе Другой Беларускай нацыянальна-палітычнай канферэнцыі, што адбылася ў кастрычніку 1925 года ў Берліне і паклала канец юрыдычнаму існаванню гэтак званай «Беларускай Народнай Рэспублікі». А між тым яна адыграла пэўную ролю ў дзяржаўна-палітычным развіцці нашай краіны.

У пачатку 1920-х гадоў беларуская антыбальшавіцкая апазіцыя знаходзілася ў глыбокім крызісе. Усе яе спробы дамагчыся ўлады ў Беларусі, выкарыстоўваючы замежную падтрымку, скончыліся нічым. Абвешчаная ў 1918 годзе Беларускай Народнай Рэспубліка так і не стала паўнаважнай дзяржавай. Сітуацыя ўскладнялася наступствамі Рыжскага дагавора ад 18 сакавіка 1921 года, які падзяліў Беларусь на савецкую і польскую часткі.

Вызначыць курс далейшага (паслярыжскага) развіцця беларускага антысавецкага руху была павінна нацыянальна-палітычная нарада, скліканая ў Празе. Кіраўнікі эміграцыі спадзяваліся аб'яднаць намаганні з такімі ж эмігрантамі з іншых рэгіёнаў былой Расійскай імперыі. Але галоўную надзею на выкананне сваіх планаў яны звязвалі з Англіяй і Францыяй, гегемонамі тагачаснай Еўропы.

Пражская беларуская нацыянальна-палітычная канферэнцыя 25–29 верасня 1921 года насіла яскрава акрэслены антысавецкі і антыпольскі характар. На ёй былі прадстаўлены ўсе некамуністычныя групы: 37 дэлегатаў прад'явілі мандаты ад 42 «беларускіх нацыянальных і палітычных арганізацый» [1, л. 178]. Рэзалюцыі з асуджэннем Рыжскага дагавора і аб становішчы беларускага народа пад акупантамі

былі накіраваны ў роўнай ступені і супраць палякаў, і супраць Савецкай Расіі. Напрыклад, дэлегат К. Душэўскі адзначаў: «І Жэліговія (Сярэдзінная Літва. – В.Г.), і Савецкая Беларусь – нежыццяздольныя і штучныя фарміраванні» [2, л. 35]. Яго падтрымаў і Я. Мамонька, прадстаўнік Рады БНР, які вярнуўся з паездкі па БССР. Ён заявіў, што савецкая рэспубліка створана маскоўскімі камуністамі і «кіруюць там не беларусы».

І ўсё ж антыпольскі настрой дэлегатаў быў не меншы, а нават і большы, чым антысавецкі. Гэта ніяк не магло задаволіць Антанту, якая бачыла ў адроджанай польскай дзяржаве «санітарны кардон» супраць Савецкай Расіі, сваё галоўнае апірышча ва Усходняй Еўропе. Любая крытыка Польшчы ўспрымалася кіруючымі коламі Захаду як прамы выклік толькі што створанай Версальскай сістэме міжнародных адносін.

Не задавальняў антыпольскі ўхіл і некаторых беларускіх нацыянал-дэмакратаў, якія даўно выбралі шлях супрацоўніцтва з палітычнымі, ваеннымі і разведвальнымі структурамі Польшчы. Дэлегат Пражскай канферэнцыі А. Паўлюкевіч выказаў падзяку польскім уладам за падтрымку Слуцкага паўстання 1920 года і выступіў рашуча супраць першай часткі лозунга «ні польскіх паноў, ні маскоўскіх камуністаў» [2, л. 44]. П. Аляксюк, хаця і прызнаў недахопы ў

палітыцы Варшавы, усё ж настойваў на больш сур'ёзнай пагрозе, якая ішла з Усходу, а не з Захаду. «І таму Беларусь павінна шукаць сабе падтрымку і дапамогу на Захадзе, у Польшчы і Антанты», – падкрэсліў П. Аляксук.

Прапольскія элементы былі аб'яднаны Беларускім палітычным камітэтам (БПК) і «Найвышэйшай радай», што ўзнікла ў канцы 1919 года ў выніку расколу Рады БНР. Яны склікалі ў снежні 1921 года ў акупіраванай палякамі Вільні «Беларускі з'езд» [3, л. 1]. Дэлегаты запрашаліся асабіста прадстаўніком БПК В. Адамовічам. З'езд праходзіў пад поўным кантролем польскіх улад.

Немагчымасць вырашыць галоўную праблему Беларусі – яе падзеленасць – легальнымі палітычнымі сродкамі штурхала лідараў Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, найбольш уплывовай партыі беларускага нацыянал-дэмакратычнага лагера, да метадаў узброенай барацьбы. Яшчэ ў 1920 годзе ў эсэраўскіх колах узнікла ідэя ўсеагульнага ўзброенага паўстання. Лозунг паўстання сфармуляваў Я. Чарапук: «Змагацца з акупантамі аднолькава – на ўсходзе і на захадзе» [4, л. 53].

Для кіраўніцтва паўстаннем ствараўся Цэнтральны беларускі паўстанцкі камітэт. Узніклі даволі буйныя атрады беларускіх партызан на Гарадзеншчыне, Піншчыне, у некаторых іншых рэгіёнах Заходняй Беларусі. Узброеныя групы, якія, праўда, не заўжды знаходзіліся пад уплывам БПСР, дзейнічалі ў многіх паветах БССР, суседніх раёнах РСФСР, заселеных пераважна беларусамі.

Часовыя поспехі паўстанцаў на акупіраванай Польшчай тэрыторыі, некаторая актывізацыя падполля ў БССР далі магчымасць Т. Грыбу ў кастрычніку 1921 года прыйсці да высновы: «Беларускі вызваленча-адраджэнскі рух з рамак культурна-нацыянальнага адраджэння вырас у рух нацыянальна-палітычны і нацыянальна-дзяржаўны, набывае ў апошні час формы паўстанцкага руху, формы адкрытага ўзброенага супраціўлення ў акупацыі» [5, л. 23].

Аднак беларускія эсэры пераацанілі свае сілы. На савецкай тэрыторыі летам 1921 года сапраўды склалася напружаная ваенна-палітычная абстаноўка. Аднак ужо восенню ўлады здолелі ўзяць сітуацыю пад кантроль. Так, паводле даных разведупраўлення Заходняга фронту, калі на пачатак верасня

1921 года «бандфарміраванні» на савецкай тэрыторыі налічвалі 3080 удзельнікаў, то на канец года – усяго 460 чалавек [6, л. 4–7].

Аказаліся няўдалымі ўсе спробы дзеячаў БНР узяць «беларускае пытанне» на міжнародным узроўні. Нічым скончылася місія Я. Ладнова ў Парыжы. Візіт В. Ластоўскага і А. Цвікевіча на Генуэзскую канферэнцыю таксама не прынес чаканых вынікаў. Прадстаўнікі Рады БНР мелі кантакты на даволі высокім узроўні, правялі гутаркі з англійскімі дыпламатамі, вышэйшымі іерархамі каталіцкай царквы і нават прэм'ер-міністрам Італіі Л. Факта. Але ўсе сустрэчы былі неафіцыйныя і абмяжоўваліся агульнымі фразамі. Справа ў тым, што ў студзені 1922 года на Канскай канферэнцыі краін, што ўваходзілі ў Вярхоўны Савет Антанты, была прызнана неабходнасць паўнапраўнага ўцягвання ў гандлёва-эканамічныя адносіны Расіі і Германіі. Там жа былі сфармуляваны шэсць умоў для пачатку гэтага працэсу, сярод іх: неўмяшанне адных дзяржаў ва ўнутраныя справы іншых дзяржаў, а таксама ўстрыманне ад прапаганды, накіраванай на звяржэнне існуючага парадку ў іншых краінах [7, с. 46–47].

У выніку дэлегацыя БНР не атрымала ніякага статусу на Генуэзскай канферэнцыі, яе мемарандумы не былі прыняты. Адзіным поспехам з'явілася нарада з такімі ж не прызнанымі прадстаўнікамі Грузіі, Азербайджана, Украіны і Кубані. Быў нават распрацаваны сумесны праект арганізацыі «Саюз народаў Усходняй Еўропы», аднак і ён аказаўся мёртванароджаным.

У прыныцы Запад гатовы быў падтрымаць сілы, што выступалі супраць бальшавіцкай дыктатуры, у тым ліку і ў нацыянальных рэгіёнах. Але еўрапейскія ўрады не збіраліся даваць грошы «несур'ёзным» арганізацыям. А менавіта такімі на паверку аказваліся розныя беларускія прадстаўніцтвы за мяжой. К. Езавітаў у сваіх успамінах апісвае выпадак: эмісар Антанты прыйшоў высветліць статус пасла БНР у Празе М. Вяршыніна і быў выгнаны жонкай апошняга, якая мыла падлогу ў «місіі» – на самай справе звычайнай невялікай кватэры, дзе і жыла сям'я Вяршыніных [8, с. 158–159].

Не спраўдзіліся надзеі палітычных праціўнікаў бальшавікоў выкарыстаць тэрыторыю Літвы ў якасці базы для нацыя-

нальна-дзяржаўнай дзейнасці. Міністэрства беларускіх спраў, як неаднаразова адзначала на сваіх пасяджэннях Віленская беларуская грамада, фактычна бяздзейнічала. Беларускія палітыкі спрабавалі спасылацца на дагавор паміж Літвой і БНР ад 11 кастрычніка 1920 года з мэтай паўплываць на каўнаскі кабінет. Быў нават складзены спецыяльны мемарандум на імя прэзідэнта Літоўскай Рэспублікі. Аднак кіраўнік дзяржавы не палічыў патрэбным прыняць дэлегацыю, якая збіралася ўручыць яму гэты мемарандум. А. Цвікевіч вымушана прызнаў, што праект літоўска-беларускага саюза не набыў акрэсленых рыс, а сама Літва была занадта малой і слабай дзяржавай, каб на яе можна было надзейна абaperціся [9, л. 5 – 5 адв.].

Беларускія нацыянал-дэмакраты, што апынуліся ў эміграцыі, не здолелі наладзіць нармальную працу палітычных структур, прадстаўнікамі якіх былі. Паміж асноўнымі іх цэнтрамі часта існавала вельмі ненадзейная сувязь. Галоўнай крыніцай інфармацыі з'яўляліся чуткі. Напрыклад, міністр унутраных спраў БНР Т. Грыб 7 красавіка 1921 года ў пісьмовай форме патрабаваў ад Я. Варонкі справаздачы аб дзейнасці апошняга ў Бюро прэсы і прапаганды, што размяшчалася ў Коўне. Праз два дні ён атрымаў адказ: «Ні аб якой маёй дзейнасці ў Бюро прэсы і прапаганды паведаміць не магу, бо гэткай дзейнасці ў мяне да гэтага часу не было» [10, л. 35].

Пра тое, што ўяўлялі сабой «дзяржаўныя органы БНР» у выгнанні, пра ўзровень іх уплыву на ўнутраную сітуацыю ў Беларусі сведчаць даклады К. Душэўскага, дзяржаўнага сакратара ў кабінете В. Ластоўскага, накіраваныя Радзе Міністраў БНР у канцы 1921 і пачатку 1922 года. У адным з іх ён піша: «Патрэбна прызнацца, што ў той час, як максімум нашай энэргіі і грошаў мы прасаджваем на працу за кардонам, край наш быў фактычна прадастаўлены сам сабе». Далей ён прызнаецца: «Усе весткі, якія да нас даходзяць, гавораць нам, што як нацыянальны, так і дзяржаўны рух пашыраецца і ўмацоўваецца. Гэта ўсё пашыраецца самастойна, без нашага, горка прызнацца, фактычнага ўдзелу» [10, л. 46].

Адзін з відных дзеячаў БНР У. Пракулевіч у студзені 1938 года на допыце ў НКУС узгадваў: «У Празе ўрад БНР па сутнасці бяздзейнічаў. Прэзідэнт нашай рэспублікі

▲ Аляксандр Цвікевіч з сям'ёй

Крэчэўскі ўвесь час сядзеў у кавярні, прачытваў усе газеты, складаў мемарандумы і рассылаў іх у Парыж, Лондан, Коўна і г.д. У гэтым і палягала наша дзейнасць» [11, с. 571].

Бяздзейнасць, недахоп грошай прымусілі скараціць колькасць міністэрскіх партфеляў, штат супрацоўнікаў у апарате «ўрада». Не вяліся належны ўлік дакументацыі і канцылярская работа. Той жа К. Душэўскі адзначаў, што дзяржаўны кантроль за расходаваннем сродкаў Радай БНР і Радай Народных Міністраў адсутнічаў поўнасю.

Партыйныя арганізацыі эмігрантаў знаходзіліся ў пастаяннай барацьбе. Лідары замежнай групы БПСР Т. Грыб і Я. Мамонька, якія жылі ў Празе, фактычна апынуліся ў ізаляцыі. 15 сакавіка 1923 года Рада БНР пазбавіла іх афіцыйнага статусу і запатрабавала ад свайго прадстаўніка ў Чэхаславакіі адабраць у іх дыпламатычныя пашпарты. У лісце аб гэтым рашэнні гаварылася: «Пражская грамада павінна была б выкінуць з сваіх шэрагаў гэтых персон за іх бітыя фізіяноміі» [12, л. 7]. 8 снежня 1923 года замежная група БПСР (Грыб – Мамонька – Бадунова) распаўсюдзіла г.зв. «Паведамленне Бюро БПСР», якое тлумачыла некаторыя супярэчнасці. У ім лідары эсэраў абвінавачвалі сваіх калег з Коўна ў «варанкоўшчыне» (па прозвішчы Я. Варонкі), якая, на іх думку, «заклучалася ў адрыве ад вытокаў і ідэй эсэраўскага руху і заслугоўвала выключэння з партыі» [13, л. 32]. У адказ ковенская група БПСР выбухнула гнеўнай філіпікай. У сваім звароце прадстаўнікі літоўскага цэнтра беларускіх

эсэраў назвалі Т. Грыба «палітычна нячыстым чалавекам», характарызуавалі яго як «злоствующего палітыкана, на жаль, убогага і седзячага яшчэ на школьнай скамейцы», «пасмяяліся» над сваім выключэннем з партыі і самі выключылі Т. Грыба, паставіўшы пад сумненне ўдзел у яго акцыі Я. Мамонькі і П. Бадуновай [13, л. 31–32].

Безумоўна, не маглі не адбіцца на планах беларускай эміграцыі, а таксама праціўнікаў камуністычнага рэжыму, якія засталіся на савецкай тэрыторыі, тэя змены, што адбываліся ў БССР у пачатку 1920-х гадоў.

НЭП стварыў у многіх праціўнікаў бальшавікоў ілюзію магчымасці мірнай эвалюцыі рэжыму. Адпаведныя настроі ахапілі і частку расійскай эміграцыі, нарадзіўшы плынь «зменавехаўства». Не сталі выключэннем і прадстаўнікі беларускага нацыянал-дэмакратычнага лагера.

Для беларусаў з усіх станоўчых мерапрыемстваў савецкага ўрада найбольш важнай, нават вызначальнай, была беларусізацыя. Шэраг пастановаў ЦВК БССР у лютым 1921 года, рашэнні VII з'езда КП(б)Б у сакавіку 1923 года, якія былі потым удакладнены на пленумах ЦК КП(б)Б, пастанова ЦВК БССР ад 15 ліпеня 1924 года «Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі» ўзнялі справу беларускага нацыянальнага адраджэння на небывалую вышыню, зрабілі яе ключавым элементам дзяржаўнай палітыкі. Узбуйненне тэрыторыі БССР у 1924 годзе і пераход арміі на тэрытарыяльна-міліцэйскую сістэму камплектавання (а гэта, здавалася, набліжала ідэю стварэння ўласнага беларускага войска) дадавалі карціну змяненняў у Савецкай Беларусі.

Асэнсоўваючы бесперспектыўнасць далейшага існавання г.зв. «урада» БНР у выгнанні, старшыня Рады Народных Міністраў В. Ластоўскі 20 мая 1923 года падаў у адстаўку. Паводле некаторых даных, ён аргументаваў свой крок наступным доказам: «Трэба шукаць работу, а праграмай сыты не будзеш» [13, л. 12]. Гэта выклікала незадавальненне часткі эміграцыі. 24 жніўня 1923 года з'явілася Дэкларацыя Урада Беларускай Народнай Рэспублікі. Згодна з ёю, старшынёй Рады БНР, прадстаўнічага органа, быў П. Крачэўскі, а кіраўніком «урада» і міністэрства замежных спраў А. Цвікевіч. Акрамя таго, ва «ўрад» увайшлі Я. Варон-

ка (міністр асветы і паўнамоцны дэлегат у Амерыцы), В. Захарка (намеснік старшыні Рады і выконваючы абавязкі міністра фінансаў), Л. Заяц (дзяржаўны кантралёр) і У. Пракулевіч (дзяржаўны сакратар) [14, л. 22–24].

Мала таго, што «вярхоўны прадстаўнічы орган» скараціўся да пяці чалавек, але і адпаведнасць яго абрання акту ад 13 снежня 1919 года, што вызначаў парадак фарміравання і паўнамоцтвы асноўных структур БНР, вельмі сумнеўная. Урад мог выбірацца выключна Пленумам Рады БНР. Але гэта Рада фактычна распалася ў 1923 годзе. Такія абставіны адзначылі В. Ластоўскі і К. Душэўскі, якія не прызналі новы «кабінет». Яны абвінавацілі А. Цвікевіча і яго паплечнікаў у збіранні Рады з неіснуючых арганізацый, лідарамі якіх з'яўляліся самі новыя «міністры»: Беларускага нацыянальнага саюза, Беларускай калоніі ў Літве, Беларускага прэс-бюро. Кожнай з гэтых арганізацый В. Ластоўскі даў знішчальную характарыстыку, асабліва спыніўшыся на «ўзурпатарых» з Беларускай калоніі ў Літве. Апошнія яшчэ ў жніўні 1923 года абвясцілі В. Ластоўскаму і К. Душэўскаму байкот, які былы прэм'ер назваў «падлогам, сфабрыкаваным персанальна Цвікевічам, Вальковічам, Галавінскім, Карабачом і Казычым». За гэта В. Ластоўскі выклікаў іх на суд гонару [14, л. 20–21].

Кіраўніцтва БССР вырашыла скарыстаць сітуацыю для канчатковай ліквідацыі эмігранцкіх цэнтраў апазіцыі і нейтралізацыі незадаволеных унутры краіны.

Пасля суда над прывымі эсэрамі ў 1922 годзе, што выклікаў рэзананс ва ўсім сацыялістычным свеце, па СССР прайшла хваля самароспускаў «непралетарскіх» партый. З'езды былых меншавікоў, эсэраў, сацыялістаў-федэралістаў адбываліся ў розных губернях РСФСР, Закаўказзі, на Украіне.

Летам 1924 года настала чарга і беларускіх эсэраў. 8 чэрвеня ў Мінску пачаўся з'езд былых членаў БПСР. Пасяджэнні доўжыліся і 9 чэрвеня. Усяго з'ехалася каля 40 дэлегатаў. Былі прадстаўлены наступныя рэгіёны: Мінскі (8 чалавек), Слуцкі (14), Гродзенскі (6), Навагрудскі (1), Віленскі (1), Магілёўскі (2), Барысаўскі (1), Ігуменскі (7). На з'ездзе прысутнічалі відныя дзеячы некалі самай уплывовай і шматлікай беларускай партыі: А. Трафімаў, М. Асвядзімскі,

Р. Казячы, А. Карабач і інш. Агульны настрой дэлегатаў і кірунак працы вызначыў У. Ігнатоўскі, раней таксама эсэр, які зараз выступаў з прывітальным словам ад КП(б)Б: «Камуністычная партыя спадзяецца, што Вы далей будзеце працаваць пад сцягам Кампартыі» [15, л. 3 адв.]. 9 чэрвеня з'езд прыняў заключную рэзалюцыю, дзеля якой і збіраўся. Адзначыўшы «поўны раскол Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў і бессэнсоўнасць яе існавання», былыя эсэры пастанавілі лічыць сваю партыю ліквідаванай [15, л. 10 адв.]. 16 жніўня 1924 года члены прэзідыума з'езда А. Трафімаў, А. Карабач і М. Асвятцкі накіравалі ў ЦК КП(б)Б ліст, у якім прасілі патлумачыць пытанне аб іх уключэнні ў Кампартыю. Аднак былым членам БПСР пашанцавала менш, чым, напрыклад, бундаўцам, якіх прымалі ў партыю аўтаматычна, залічваючы і рэвалюцыйны стаж, эсэраў жа – на індывідуальнай аснове.

Савецкае кіраўніцтва не пакідала без сваёй увагі і замежныя цэнтры апазіцыі. Гэта спатрэбілася па наступных прычынах: па-першае, трэба было пазбавіць легітымнасці розныя «ўрады» ў выгнанні; па-другое, дэзарганізаваць замежныя антысавецкія групы, якія патэнцыяльна маглі паўплываць на ўнутрыпалітычныя працэсы, што спрыяла б стабілізацыі становішча ў СССР; па-трэцяе, надзвычай важным было перапыніць узброеную дзейнасць эмігрантаў, спробы тэрарыстычнага ціску на савецкую ўладу, у прыватнасці, яе дыпламатычных прадстаўнікоў.

Летам 1924 года органы АДПУ правялі аперацыю «Сіндыкат», вынікам якой стаў арышт Б. Савінкава. У 1923–1926 гадах быў ажыццёўлены шэраг буйных аперацый і агітацыйна-прапагандысцкіх мерапрыемстваў, у асноўным супраць кадэцка-манархічных цэнтраў у Францыі, Фінляндыі, Прыбалтыцы, Польшчы, Югаславіі і Маньчжурый.

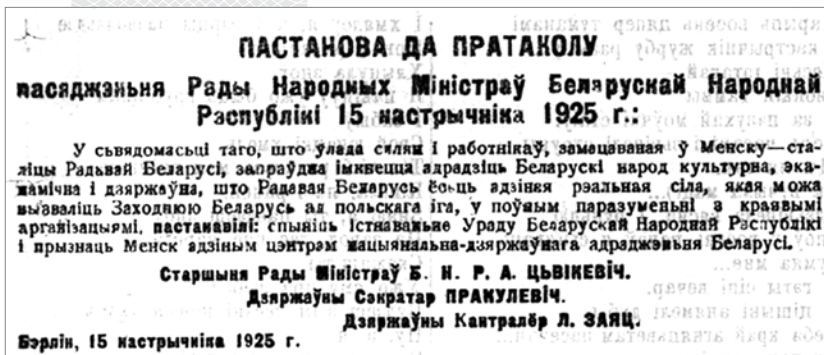
У гэтай абстаноўцы кіраўніцтва БССР рабіла канкрэтныя крокі па ліквідацыі палітычных структур БНР. Супраць беларускай эміграцыі было разгорнута ідэалагічнае наступленне. Яго пачаткам можна лічыць сумесную пастанову ЦВК СССР і БССР ад 11 чэрвеня 1923 года аб амністыі з выпадку трэцяй гадавіны вызвалення Мінска ад беларусаў. Такая акцыя дала магчымасць вярнуцца на радзіму многім дзесячам куль-

туры і навукі. Сама працэдура атрымання амністыі прадугледжвала адмову ад сваіх палітычных перакананняў. Ад прэтэндэнта патрабавалася не толькі пацвердзіць, што ён не браў удзелу ў дзейнасці разведвальных органаў іншых дзяржаў, але і пісьмова заявіць аб разрыве з уласнай партыяй [16, с. 367].

Для працы непасрэдна сярод беларусаў замежжа было вырашана накіраваць найбольш аўтарытэтных прадстаўнікоў Савецкай Беларусі. У 1925 годзе з прапагандысцкім турнэ па маршруце Варшава – Прага – Берлін выехалі З. Жылуновіч і М. Чарот. У ходзе паездкі высветлілася, што эміграцыя саспела да пэўнай саветызацыі. 14 жніўня 1925 года ЦК КП(б)Б вызначыў умовы правядзення Беларускай нацыянальна-палітычнай рады, якую планавалася склікаць у тым жа годзе ў Берліне. Пры гэтым асноўнай мэтай форуму было прызнанне за Мінскам ролі адзінага цэнтра культурнага і палітычнага жыцця беларусаў.

2 верасня 1925 года ў Празе, дзе з 1923 года знаходзіўся ўрад БНР, адбылася сустрэча паміж А. Цвікевічам і савецкімі ўпаўнаважанымі. На ёй было канчаткова зацверджана месца і час склікання канферэнцыі: Берлін, сярэдзіна кастрычніка 1925 года. На арганізацыю форуму перадавалася і грашовая сума. Паралельна А. Цвікевіч вёў перагаворы з Літвой, у ходзе якіх заяўляў, што тэмай будучай канферэнцыі стануць менавіта беларуска-літоўскія адносіны. Паводле некаторых даных, Каўнас выдзеліў 3 тыс. літаў [17, л. 9 адв.].

7 і 13 верасня 1925 года пры ЦК КП(б)Б прайшлі дзве нарады па замежных справах. У цэнтры ўвагі знаходзілася падрыхтоўка Берлінскай канферэнцыі. Сярод пагроз, якія сталі перадумовамі яе склікання, вызначалася збліжэнне Літвы і Польшчы. А таму ўзнікала магчымасць, што В. Ластоўскі можа выкарыстаць канферэнцыю ў сваіх мэтах і супраць БССР [18, л. 7]. Таксама відавочна, што паміж КП(б)Б і НКЗС у Маскве паўсталі пэўныя супярэчнасці. Кіраўніцтва Кампартыі Беларусі адзначала: «Прызнаць, што ў працаўнікоў НКЗС, якія праводзяць працу па канферэнцыі, адсутнічае поўная яснасць і паслядоўнасць у правядзенні лініі, выражанай у рэзалюцыі ЦК КП(б)Б, якая атрымала зацвярджэнне НКЗС, асабліва адзначыць невыкананне

т. Александроўскім умоў выдачы грошаў Цвікевічу» [19, с. 172–173, 173]. Пры гэтым у ЦК лічылі немэтазгодным удзел у нарадзе латвійскай беларускай групы. Цікава, што напярэдадні абмяркоўвалася магчымасць стварыць замест Рады БНР за мяжой Беларускі камітэт. Аднак ЦК партыі быў катэгарычны: «Беларускі камітэт, калі ён быў падабраны на Берлінскай канферэнцыі, нават пры ўмове складання паўнамоцтваў БНР, апынецца сілай супраць СССР, будзе мець ілюзіі ў беларускім пытанні, што паслабляюць пазіцыю СССР; яго ўтварэнне будзе БССР разглядацца як выступленне супраць БССР». Прынцыповым для Мінска было выкананне наступных умоў: «гучная» дэкларацыя Цвікевіча, складанне паўнамоцтваў БНР, уезд у БССР прыхільнікаў арыентацыі на БССР.

Тут трэба дадаць, што з боку НКЗС СССР аперацыю па ліквідацыі Рады БНР курыравалі ўпаўнаважаны пры ўрадзе БССР С. Казюра і яго намеснік М. Арлоў. У Берлін ад БССР накіроўваліся Ульянаў, Александроўскі і Казюра. Увогуле А. Ульянаў, на той час саветнік савецкага паўнамоцнага прадстаўніка ў Польшчы, які адказваў за беларускія справы, фігура вельмі цікавая. Мне неаднойчы даводзілася чуць, як наш знакамiты архівіст В. Скалабан называў яго «шэрым кардыналам беларускай палітыкі». Менавіта А. Ульянаў і быў ключавой фігурай усёй аперацыі.

Канферэнцыя адкрылася ў Берліне 12 кастрычніка 1925 года. На ёй прысутнічалі: ад урада БНР А. Цвікевіч, Л. Заяц, В. Захарка, І. Пракулевіч, ад Заходняй Беларусі – А. Галавінскі, ад Беларускай калоніі ў Латвіі – К. Езавітаў, прыбылі і некаторыя іншыя дэлегаты – усяго 17 чалавек. Савецкую Беларусь прадстаўлялі А. Ульянаў і З. Жылуновіч. Дэлегаты прызналі, «што

надзвычайную важнасць мае памкненне Савецкай Беларусі да ажыццяўлення дзяржаўнага ідэала беларускага народа», а таму варта лічыць «усякія спробы актыўнай барацьбы супраць яе здрадай справе вызваленчага руху» [20, с. 67]. Удзельнікі канферэнцыі вынеслі шэраг рэзалюцый: у справе «крывіцкай прапаганды» (супраць змены нацыянальнай назвы Беларусі на Крывія), аб агульным палітычным становішчы Беларусі (выказаліся за БССР, супраць Польшчы, за далучэнне Гомеля да БССР, Мінск – адзіны цэнтр беларускага адраджэння, барацьба супраць яго – здрада), у справе беларуска-літоўскіх адносін (супраць супрацоўніцтва з Літвой у межах Міністэрства беларускіх спраў у Коўне).

Найбольшую цікавасць маюць дзве пастановы Рады Народных Міністраў БНР, прынятыя падчас форуму. Першая з іх абвясчала ліквідацыю ўрада БНР, другая прызнавала Мінск «адзіным цэнтрам нацыянальна-дзяржаўнага адраджэння Беларусі» [21, с. 1].

Спачатку даклад аб сучасным стане ўрада БНР і аб агульным палітычным становішчы Беларусі зрабіў «старшыня Рады Міністраў» (так запісана ў пратаколе, хаця на той час ён склаў паўнамоцтвы) А. Цвікевіч. У выніку дэлегаты паставілі: «Узвязку з сучасным становішчам Беларусі, заходняя часць якой знаходзіцца пад акупацыяй Польшчы, а усходняя – творыць Беларускаю Савецкую Рэспубліку ў складзе Сацыялістычнага Савецкага Саюзу, у мэтах аб'яднання усіх сіл народу для яго поўнага нацыянальнага і сацыяльнага вызвалення ў поўным паразуменьні з краевымі беларускімі арганізацыямі, – абвесьціць ад сеньняшняга дня Урад Беларускай Народнай Рэспублікі зліквідаваным і спыніўшым сваю дзейнасць» [22, с. 3]. Подпісы паставілі старшыня Рады Народных Міністраў БНР А. Цвікевіч, дзяржаўны кантралёр Л. Заяц, дзяржаўны сакратар У. Пракулевіч. Не зусім зразумелая пазіцыя В. Захаркі. Паводле адных даных, ён усё ж спачатку падпісаў дакумент, паводле іншых, – адразу выступіў супраць.

Рашэнні Берлінскай канферэнцыі не былі прызнаны асобнымі дзеячамі эміграцыі на чале з П. Крачэўскім, да якога далучыўся і В. Захарка. 19 студзеня 1926 года свет убачыў першы нумар «Бюлетэня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі», у якім

быў надрукаваны «Покліч» старшыні Рады П. Крачэўскага [14, л. 5–11]. Гэты зварот, не называючы канкрэтных імёнаў, абвінавчваў у здрадзе ліквідатараў «Беларускага ўрада». Астатнія матэрыялы «Бюлетэня» змяшчалі матэрыялы пра незаконнасць рашэнняў Берлінскай канферэнцыі. Паводле меркавання П. Крачэўскага, усе пастановы Рады Народных Міністраў БНР у Берліне не мелі сілы, бо і А. Цвікевіч, і іншыя члены «ўрада» яшчэ 4 кастрычніка 1925 года, перад ад'ездам у Берлін, падалі ў адстаўку. Тым не менш «здраднікі» ўсё ж мелі афіцыйны статус – гэта відавочна з інструкцыі, распрацаванай Радай БНР для «дэлегатаў урада БНР». Яна мела наступныя пункты: 1) усе рашэнні канферэнцыі набываюць моц пасля іх ратыфікацыі адпаведнымі органамі трох частак Беларусі (Заходняй, БНР і БССР); 2) прадстаўнікі БНР едуць у Берлін з інфармацыйнымі мэтамі; 3) у выпадку якіх-небудзь разыходжанняў з гэтай інструкцыяй члены «ўрада» павінны падаць у адстаўку. П. Крачэўскі спасылаўся і на акт ад 13 снежня 1919 года, які накладваў забарону на пасяджэнні Рады БНР і Рады Народных Міністраў паасобку. Аднак і сам «кіраўнік Рады» разумее, што юрыдычныя нюансы вельмі забытаныя, а словы пра нейкую легітымнасць з вуснаў чалавека, які меў дачыненне да сумнеўнага абрання таго ж А. Цвікевіча прэм'ерам, гучалі пераканаўча. Таму П. Крачэўскі выкарыстаў метафізічныя абгрунтаванні сваёй пазіцыі, заявіўшы, што І. Пракулевіч і Л. Заяц, якія паставілі свае подпісы пад рашэннямі Берлінскай нарады, знаходзіліся пад гіпнозам А. Цвікевіча.

Так ці інакш, асобная пазіцыя П. Крачэўскага і В. Захаркі выкарыстоўвалася пасля Другой сусветнай вайны для аднаўлення дзейнасці Рады БНР на Захадзе. Хаця нават яе прыхільнікі вымушаны прызнаць, што ў гэтай справе «шмат лакунаў», і «адзінства поглядаў адносна таго, якім чынам афіцыйна аформілася вяртанне Рады на палітычную арэну беларускай эміграцыі, няма» [23, с. 10].

У 1925 годзе, асабліва ў Мінску, усё было зразумела: БНР як заўважны палітычны фактар перастала існаваць. 22 кастрычніка Бюро ЦК КП(б)Б заслухала інфармацыю А. Ульянава і зрабіла выснову, што выбраная лінія была цалкам правільнай, а сам ён выканаў поўнасю пастаўленыя зада-

чы. Таму партыйнае кіраўніцтва вырашыла правесці шырокую кампанію ў прэсе. Акрамя таго, У. Пракулевічу, Л. Зайцу, А. Галавінскаму і А. Цвікевічу дазволілі вярнуцца ў БССР. Прычым двум апошнім выдалі па 430 долараў дапамогі [24, л. 452].

Разам з тым у гэтай гісторыі застаюцца некаторыя нявысветленыя пытанні, а менавіта наступныя. Відавочна, што ў «закардоннай справе» павінны былі прымаць удзел чэкісты, але які? Ці была каардынацыя дзеянняў савецкага боку з літоўскім? Саюзныя партыйныя і дзяржаўныя органы адыгралі нейкую ролю ці яны выступалі толькі як назіральнікі? Для адказу на гэтыя пытанні патрабуюцца дадатковыя даследаванні. Адначасова самаліквідацыю ўрада БНР нельга разглядаць толькі як спецаперацыю савецкіх улад і органаў дзяржбяспекі. Яна стала магчымай у выніку крызісу нацыянал-дэмакратычнага лагера.

Вадзім ГІГІН,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

ЛІТАРАТУРА

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (далей – БДАМЛіМ). – Фонд 3-с. – Воп. 1. – Спр. 243.
2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ). – Фонд 325. – Воп. 1. – Спр. 169.
3. Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа. Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў. – Фонд 4. – Воп. 1. – Спр. 61.
4. НАРБ. – Фонд 459. – Воп. 1. – Спр. 3.
5. НАРБ. – Фонд 325. – Воп. 1. – Спр. 57.
6. Российский государственный архив социально-политической истории. – Фонд 17. – Оп. 109. – Д. 88.
7. Катасонов, В. Генуэзская конференция в контексте мировой и российской истории / В. Катасонов. – М.: Издательский дом «Кислород», 2015. – 352 с.
8. Езовитов, К. Воспоминания / К. Езовитов; Предисловие А. Хацкевича // Нёман. – 1993. – № 3. – С. 132–162.
9. БДАМЛіМ. – Фонд 3-с. – Воп. 1. – Спр. 282.
10. НАРБ. – Фонд 325. – Воп. 1. – Спр. 109.
11. Ількевіч, М. Апошняя справа паўстанца Пракулевіча / М. Ількевіч // АРСНЕ Пачатак. – 2009. – № 3. – С. 555–604.
12. НАРБ. – Фонд 325. – Воп. 1. – Спр. 131.
13. НАРБ. – Фонд 325. – Воп. 1. – Спр. 117.
14. НАРБ. – Фонд 325. – Воп. 1. – Спр. 15.
15. НАРБ. – Фонд 4-п. – Воп. 21. – Спр. 30.
16. Круталевич, В.А. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922 гг.) / В.А. Круталевич. – Минск, 1999.
17. НАРБ. – Фонд 60. – Воп. 3. – Спр. 15.
18. НАРБ. – Фонд 4. – Воп. 21. – Спр. 46.
19. Знешняя палітыка Беларусі: зб. дакументаў і матэрыялаў. – Т. 2: 1923–1927 гг. – Мінск, 1999.
20. За дзяржаўную незалежнасць Беларусі. – Лондан, 1960.
21. Самоликвидация «правительства БНР» // Звезда. – 1925. – 5 ноября.
22. Пратакол пасяджэння Рады Народных Міністраў БНР у Берліне ад 15.10.1925 // Савецкая Беларусь. – 1925. – 15 лістапада.
23. Гардзіенка, Н. Рада БНР, 1947–1970: Падзеі. Дакументы. Асобы / Н. Гардзіенка, Л. Юрэвіч. – Мінск: Кнігазбор, 2013.
24. НАРБ. – Фонд 4. – Воп. 3. – Спр. 6.